

Monika Sas-Tomczyk

Studium Doktoranckie
Socjologii Instytut Socjologii
Uniwersytet Łódzki

SAMOTNE DZIECIŃSTWO W RODZINIE

POJĘCIE I RODZAJE SIEROCTWA

Pierwotnie pojęcie sieroctwa (Matyjas 2006, t. V: 725) dotyczyło sytuacji utraty przez dziecko jednego (półsierota) lub obojga rodziców (sierota). Natomiast w sytuacji porzucenia potomstwa przez rodziców wskazywano na opuszczenie dziecka. Mianem dziecka opuszczonego określano nieletniego, który nie posiadał osoby lub osób, które mogłyby zastąpić mu opiekę ze strony rodziców (Łuczyński 2008: 88). Tradycyjne definicje zjawiska sieroctwa społecznego są typowe dla populacji dotkniętych klęskami wojny czy żywiołów. W Polsce tego typu fakty są obecnie sporadyczne i nie wywołują znaczących zmian w statystykach (Wachowiak 2001: 92). Znacznie częściej spotykamy się współcześnie z dziećmi doświadczającymi opuszczenia ze strony jednego lub obojga rodziców. Problem sieroctwa dotyczy również skutków rozbicia rodziny wskutek decyzji o trwałym lub czasowym rozstaniu się rodziców. Dla rozróżnienia opisanych sytuacji wprowadzono pojęcie sieroctwa naturalnego odnoszące się do pozbawienia opieki rodzicielskiej jako konsekwencja zgonu rodzica lub rodziców oraz sieroctwa społecznego opisujące wszystkie inne sytuacje porzucenia dziecka. W obu przypadkach mamy do czynienia z brakiem opieki ze strony rodziców oraz przerwaniem więzi typowych dla relacji rodzic–dziecko w rodzinie. W pierwszym przypadku zerwanie więzi ma charakter trwały, w drugim natomiast jest zjawiskiem dynamicznym. Istnieje bowiem możliwość podjęcia prób odbudowy więzi rodzinnej w relacjach międzypokoleniowych i przekazania dziecka pod opiekę rodziców biologicznych w ramach procesu reintegracji (Łuczyński 2008).

Pojęcie sieroctwa społecznego jest niejednoznaczne. Mianem sieroctwa społecznego określa się najogólniej sytuacje pozbawienia opieki rodzicielskiej jako efekt nieprawidłowości w funkcjonowaniu systemu rodzinnego, wynikających z alkoholizmu, przestępczości, demoralizacji opiekunów, braku dbałości o dziecko oraz błędów wychowawczych (Kozak 1986: 5). W szczegółowych definicjach

nacisk położony jest na dwa kryteria: charakter więzi emocjonalnej oraz miejsce pobytu dziecka. Sierotami społecznymi określa się dzieci trwale bądź czasowo pozbawione możliwości wychowywania się w rodzinie biologicznej, wskutek braku zaspokojenia przez rodziców odpowiednich warunków opiekuńczo-wychowawczych. W tym rozumieniu ważne jest zerwanie lub osłabienie kontaktów z rodzicami, które prowadzi do rozluźnienia więzi uczuciowych (Safian 1983: 3). Natomiast Strzembosz (1979: 24) w definiowaniu sierot społecznych stosuje kryterium miejsca przebywania dziecka. Za sieroty uznaje on dzieci, które znajdują się w opiece zastępczej z powodu niedopełnienia przez rodziców funkcji opiekuńczych. Nie jest tutaj istotny fakt utrzymywania kontaktów z potomstwem ani fakt prawny pozbawienia czy ograniczenia władzy rodzicielskiej. W literaturze przedmiotu występują także podejścia syntetyzujące – np. ujęcie Szymborskiej (1976: 15) – wskazujące szersze i węższe rozumienie terminu. Potomstwo pozbawione jest opieki rodziców, mimo że pozostaje pod ich formalną pieczę, wspólnie z nimi zamieszkuje i nawiązuje codzienny kontakt, albo dziecko nie doświadcza opieki rodzicielskiej w związku z długotrwałym pobytem poza domem rodzinnym. W drugiej sytuacji dziecko może nie mieć kontaktu z rodzicami lub mieć kontakt sporadyczny, niewystarczający.

W psychologii stosowane jest także dodatkowe kryterium w definiowaniu zjawiska sieroctwa, odwołujące się do autopercepcji sytuacji przez same dzieci. Sierotami społecznymi określa się dzieci, które subiektywnie doświadczają uczucia osamotnienia (Łuczynski 2008: 91–92).

Podsumowując, należy podkreślić, że kategoria sieroctwa społecznego obejmuje sytuacje dzieci, których rodzice nie sprawują nad nimi opieki ze względu na zaburzenia więzi między nimi, co skutkuje relatywnie często pobytem dziecka w opiece kompensacyjnej. Ze względu na rodzaj owych zaburzeń wyróżnia się kilka rodzajów sieroctwa:

- sieroctwo emocjonalne – oznacza odtrącenie dziecka przez rodziców, brak z nim kontaktu emocjonalnego; rodzina zamieszkuje wspólnie, ale opiekunowie nie zaspokajają potrzeb emocjonalnych potomstwa;
- sieroctwo psychologiczne – opiera się na subiektywnym poczuciu osamotnienia przez dziecko, przy czym sytuacja nie musi oznaczać faktycznego, całkowitego odtrącenia dziecka przez opiekunów;
- sieroctwo utajone – wiąże się z poczuciem osamotnienia dziecka wskutek wadliwie realizowanej przez rodziców funkcji opiekuńczej; może ono wynikać ze zbyt formalnej realizacji ról rodzicielskich lub błędów rodzących u dziecka subiektywny stan odrzucenia;
- sieroctwo duchowe – wynika z braku poczucia więzi emocjonalnej z rodzicami na skutek zaburzeń w komunikacji wewnątrzrodzinnej;
- sieroctwo emigracyjne – wiąże się z czasowym lub trwałym pobytem rodziców poza granicami kraju. Jest to sytuacja deficytu więzi emocjonalnej dziec-

ka z rodzicem powodowanej ich przebywaniem w oddaleniu. Dziecko odczuwa niedosyt w tym zakresie, bo przed wyjazdem rodzice na ogół zaspokajali jego potrzeby emocjonalne i materialne. W czasie rozłąki dzieci są pod opieką innych członków rodziny (Łuczyński 2008: 92–93).

W przypadku wskazanych rodzajów sieroctwa różnice definicyjne są nieostre, kategorie nie są rozłączne i jednoznaczne. Podsumowując istniejącą w literaturze przedmiotu dyskusję i propozycje różnych przejawów ograniczonej więzi i relacji między dziećmi i rodzicami w rodzinie prokreacji, wydaje się, że zasadne jest wskazanie na trzy przyczyny nieobecności rodziców w życiu dziecka:

- sieroctwo naturalne (częściowe lub pełnie) – brak kontaktów dziecka z rodzicami powodowany śmiercią jednego lub obojga rodziców;
- sieroctwo społeczne – brak kontaktów dziecka z rodzicami powodowany jego porzuceniem przez rodziców w wymiarze kontaktów fizycznych;
- sieroctwo duchowe – brak kontaktów dziecka z rodzicami powodowany jego porzuceniem w wymiarze emocjonalnym.

SIEROCTWO DUCHOWE – ROZUMIENIE KATEGORII

Sieroctwo duchowe dziecka może wynikać z dwóch różnych przyczyn. Pierwsza, gdy dziecko pozbawione jest opieki rodzica/rodziców z powodu jego/ich śmierci lub ograniczenia władzy rodzicielskiej i w związku z tym umieszczeniem go w różnych formach opieki zastępczej. Druga, gdy dziecko żyje z rodzicami w rodzinie, ale nie ma z nimi kontaktu duchowego, odczuwa deficyt emocjonalny, gdyż jego rodzina nie spełnia satysfakcjonująco funkcji opiekuńczo-wychowawczej. To sytuacja rodzinna, gdy dzieci mają zaspokojone potrzeby socjalne i opiekuńcze, bywa nawet, że na wysokim poziomie, przy jednoczesnym braku zrozumienia i poczucia więzi z rodziną (Maciarz 1991: 242–243). Rodzina ogranicza swoje funkcje do zaspokojenia podstaw biologicznych dziecka. Natomiast zostaje zerwana (Gajewska, Waloszek red. 2001: 267) lub ograniczona więź emocjonalna między dzieckiem a rodzicami. W rodzinie dominuje więź przedmiotowa, dziecko ma niezaspokojone potrzeby emocjonalne, doświadcza poczucia osamotnienia (Sendyk 2003: 20–21). Sieroctwo duchowe jest to subiektywna reakcja emocjonalna dziecka na odczuwany brak miłości, sytuacja deprivacji jego potrzeb emocjonalnych (Gawęcka 2004: 8).

Sytuacja sieroctwa duchowego jest niezwykle trudna do wyodrębnienia ze spektrum doświadczeń emocjonalnych i społecznych dziecka, wynikających z jego funkcjonowania w rodzinie. Trudności diagnostyczne wiążą się przede wszystkim z różnorodnością sytuacji rodzinnych będących jego przyczyną oraz z faktem, że bardzo często jest ono ukryte pod pozorami dobrego współżycia członków rodziny oraz – co występuje w rodzinach dobrze sytuowanych materialnie – możliwością realizacji, na wysokim poziomie, potrzeb materialnych.

Dodatkowo dzieci, lojalne w stosunku do własnych rodziców, nie chcą ujawniać niedostatków emocjonalnych w kontaktach z nimi, ale także nie dostrzegają, nie uświadamiają sobie nieprawidłowości funkcjonowania rodziny w tym zakresie. Sieroctwo duchowe jest zjawiskiem niejednoznacznym ze względu na subiektywne aspekty zjawiska – poczucie określonego stanu psychicznego oraz subiektywność reakcji emocjonalnych dzieci (Maciarz 1991: 242).

Sieroctwo duchowe polega na doświadczaniu określonego stanu psychicznego. Jego odczuwanie jest konsekwencją określonych uwarunkowań tkwiących w relacjach emocjonalnych między dzieckiem i rodzicem/rodzicami. Obiektywne uwarunkowania skutkujące przeżywaniem sieroctwa duchowego obejmują ze strony dziecka:

- poczucie braku akceptacji emocjonalnej w rodzinie,
- poczucie braku zrozumienia przez rodziców,
- poczucie osamotnienia,
- poczucie braku zainteresowania ze strony rodziców (Maciarz 1991;

1992b: 15).

W literaturze przedmiotu dotyczącej sieroctwa duchowego dostrzec można trzy aspekty jego doświadczania: emocjonalny, poznawczy oraz duchowy.

Aspekt emocjonalny sieroctwa duchowego wiąże się z deprivacją potrzeb psychicznych, która wynika z zerwania lub zaburzenia więzi emocjonalnej w rodzinie. W związku z powyższym dziecko doznaje braku poczucia akceptacji emocjonalnej. Dysfunkcyjność relacji rodzic – dziecko może występować pod postacią obojętności emocjonalnej. Może ona przyjąć postać:

- obojętności pozornej – występuje w sytuacji, gdy rodzic kocha dziecko, ale nie okazują mu uczuć. Może to wynikać z trudności w zakresie ekspresji uczuć doświadczanych przez rodzica, przyjętych postaw rodzicielskich lub braku czasu w związku z pracą zawodową, zmęczeniem i nadmiarem obowiązków (Maciarz 1991: 242–244) oraz występowaniem sytuacji konfliktowych w rodzinie (Maciarz 1992b: 15);

- obojętność rzeczywistej – występuje w sytuacji, gdy rodzic nie ma pozytywnych uczuć w stosunku do dziecka. Wówczas nie okazuje mu uczuć, nie przejawia zainteresowania nim i jego sprawami. Jednocześnie sprawuje nad nim opiekę opartą na zaspokajaniu potrzeb biologicznych. Obojętność rzeczywista może przejawiać się w ograniczaniu, unikaniu i odtrącaniu kontaktu z dzieckiem przez rodzica;

- wrogości emocjonalnej – polega na jawnym odrzucaniu dziecka, przejawianiu negatywnych uczuć wobec niego oraz okazywaniu dezaprobaty. Wrogość emocjonalna odczuwana w większym natężeniu może wyrażać się w zastraszaniu dziecka i stosowaniu kar fizycznych, a w skrajnej postaci jego psychicznego i fizycznego maltretowania.

Doświadczanie poczucia sieroctwa społecznego w aspekcie poznawczym obejmuje te czynniki, które wiążą się z wiedzą rodziców na temat dziecka i jego

potrzeb oraz przyjętymi przez nich postawami życiowymi i cenionymi wartościami. Podsumowując można stwierdzić, że są to te aspekty funkcjonowania rodziców, które w istotnym zakresie uzależnione są od podejmowanych przez nich wyborów. Zerwanie lub osłabienie emocjonalnej więzi łączącej rodzica z dzieckiem skutkuje brakiem jego znajomości. W związku z czym rodzic nie rozpoznaje potrzeb swojego dziecka, nie potrafi poprawie zinterpretować jego zachowań. W konsekwencji rodzic zaspokaja tylko te potrzeby, które według niego dziecko może odczuwać i opiekun ma przeświadczenie, że robi to w sposób co najmniej wystarczający. W praktyce świat potrzeb dziecka i świat wyobrażeń rodzica na jego temat bywają relatywnie często niekompatybilne. Rozbieżności w tym zakresie mogą wynikać z:

- niskiego poziomu świadomości wychowawczej rodziców;
- przedkładania przez rodziców zdrowia fizycznego nad duchowe i emocjonalne;
- autokratycznego stylu wychowania;
- niskiego poziomu wiedzy na temat postępujących wraz z rozwojem zmian w potrzebach dziecka i ich blokowaniu;

– dysfunkcji osobowościowych i poznawczych rodziców;

– nadmiernej koncentracji na życiu pozarodzinnym (Maciarz 1991: 242–244).

Doświadczenie poczucia sieroctwa społecznego w aspekcie duchowym dotyczy zjawiska samotności i osamotnienia dziecka. W literaturze przedmiotu pojęcia te często są wykorzystywane w sposób zamienny. Część autorów wskazuje jednak na różnice terminologiczne. Osamotnienie jest określane jako subiektywne poczucie izolacji społecznej związane z brakiem oczekiwanych, pożądaných relacji międzyludzkich. Opisana sytuacja generuje brak zaspokojenia potrzeb społecznych jednostki, co powoduje pojawienie się nieprzyjemnych stanów emocjonalnych. W tym ujęciu teoretycznym istotny jest fakt, że samotność wiąże się z subiektywnym a nie obiektywnym poczuciem odosobnienia społecznego (Kmieciak-Baran 1988: 1079–1097). Charakterystyczną cechą osamotnienia jest koncentracja na sobie i odczuwanej frustracji potrzeb Dyczewski 1994: 87). Samotność natomiast również polega na koncentracji, ale ksobnej związanej ze skupieniem uwagi na doświadczeniach świata wewnętrznego. W samotności człowiek kontemplanuje istnienie własnego, „ja”, poszukuje sensu życia i wyznacza cele życiowe (Szczepański 1984: 21). Część autorów postrzega osamotnienie jako rodzaj samotności i określa je mianem samotności psychicznej. W tym ujęciu, samotność ma charakter obiektywny, jej przeżywanie wiąże się z izolacją społeczną jednostki. Osamotnienie doświadczane jest natomiast w wymiarze subiektywnym, stanowi efekt braku więzi emocjonalnej z ludźmi (Gajda 2006: 180–181). Osamotnienie jest więc subiektywnym poczuciem samotności (Pawłowska, Jundziłł 2000: 23).

Podsumowując zauważmy, że samotność jest to stan wynikający z decyzji jednostki, wiąże się on z obiektywną izolacją przestrzenną, charakteryzuje się koncentracją na życiu wewnętrznym jednostki, co sprzyja jej rozwojowi, autopoznaniu,

samorealizacji. Natomiast osamotnienie ma wymiar subiektywnego poczucia, nie jest związane z obiektywną izolacją społeczną, charakteryzuje się rozdźwiękiem między posiadanymi a pożądanymi relacjami społecznymi i wiąże się z negatywnymi doświadczeniami emocjonalnymi, które, co się na ogół zdarza, prowadzą do zaburzeń zachowania.

Powyższe rozważania teoretyczne dotyczące doświadczania samotności i osamotnienia prowadzone są z perspektywy osoby dorosłej. Przenosząc analizę na poziom doświadczeń wieku dziecięcego ujawnia się kolejna kwestia. Zasadnicze jest bowiem pytanie, czy dziecko doświadczające samotności może schronić się w swoim świecie wewnętrznym (Łopatkowa 1983: 3–4)? Według teorii przywiązania sformułowanej przez J. Bowlby'ego i M. Ainsworth, człowiek jako jednostka biologiczna jest wyposażony w system przywiązania, którego zadaniem jest monitorowanie i regulowanie dystansu między dzieckiem i jego opiekunem. Celem systemu przywiązania i zachowań przywiązaniowych jest kształtowanie więzi między dzieckiem i opiekunem, która zapewni mu przetrwanie (Jadczak-Szumilo 2010). W tym kontekście/tej sytuacji dziecko nie jest zdolne do samodzielnego przeżycia, a świat jego doświadczeń wewnętrznych jest ściśle powiązany i uwarunkowany przez otoczenie zewnętrzne. Brak kontaktu z osobą znaczącą dla dziecka skutkuje brakiem poczucia więzi emocjonalnej, która konstytuuje świat wewnętrznych przekonań i oczekiwań. W tym kontekście samotność dziecka zawsze jest osamotnieniem (Łopatkowa 1983: 3–4; Izdebska 2004: 26–29). Wniosek ten znajduje potwierdzenie, gdy uwzględni się pozostałe kryteria definicyjne samotności. Samotność doświadczana przez dziecko nie jest jego autonomicznym wyborem, ponieważ jest ona niezgodna z potrzebami tego etapu rozwoju człowieka. Doświadczenia poczucia osamotnienia i odrzucenia nie wymaga obiektywnej izolacji przestrzennej, lecz nieprawidłowości w relacji dziecka z osobą dla niego znaczącą (Słaboń-Duda 201: 13–14).

PRZYCZYNY SIEROCTWA DUCHOWEGO

Jedno z najwcześniejszych badań nad poczuciem sieroctwa duchowego przeprowadzono w Polsce w 1989 roku przez M. Bzową w ramach badań do pracy magisterskiej pt. *Sieroctwo duchowe dziecka w rodzinie a jego społeczne zachowania* napisanej pod kierunkiem A. Maciarz. Studia dotyczyły postaw rodzicielskich rodziców dzieci doświadczających poczucia sieroctwa duchowego. Badaniem objęto grupę 30 dzieci w starszym wieku szkolnym. Zadaniem uczestników było dokonanie oceny postaw wychowawczych rodziców według Skali Postaw Rodzicielskich M. Polopy. Badania wykazały, że znacząca część rodziców dzieci objętych badaniem prezentuje niepożądane postawy rodzicielskie. W opinii dzieci 70% ich ojców i 66,8% ich matek przejawia wysoki poziom niekonsekwen-

cji w podejmowanych działaniach wychowawczych. Z ocen dzieci wynika, że ich rodzice nie potrafią również dostosować poziomu wymagań stawianych dzieciom do ich możliwości – w opinii dzieci cechuje 56,7% ich ojców i 66,8% ich matek. Nadto z wypowiedzi dzieci wynika, że 60% ogółu ich matek przyjmuje postawę odrzucenia w stosunku do dziecka. Według autorki badań, uzyskane wyniki wskazują na związek między poczuciem sieroctwa duchowego doświadczanego przez dziecko a postawami wychowawczymi prezentowanymi przez jego rodziców. Jako istotne determinanty poczucia sieroctwa duchowego wskazuje się odrzucenie emocjonalne dziecka i ograniczanie niezależności dziecka przez matki oraz przesadne wymagania i brak konsekwencji wychowawczej ze strony obojga rodziców (Maciarz 1991: 244). Wnioski sformułowane przez autorkę badań pozostawiają niedosyt i budzą wątpliwości. Zebrane dane opracowano na poziomie rozkładów procentowych. Autorka, z uwagi na małą próbę, nie przeprowadziła pogłębionej analizy statystycznej, która pozwoliłaby na sformułowanie wniosku o zależności między badanymi zmiennymi. Nadto w dostępnym opisie metodologii badań nie zawarto informacji na temat procedury doboru grupy dzieci doświadczających poczucia sieroctwa społecznego. Zatem ten projekt badawczy należy traktować jako pilotaż szerszej zakrojonych badań.

Kolejne badania dotyczyły związku między poczuciem sieroctwa duchowego a jakością więzi emocjonalnych łączących członków rodziny. Zostały one przeprowadzone w 1990 roku na grupie dzieci w wieku 13–16 lat. Próba badawcza została wyselekcjonowana z wykorzystaniem ankiety skonstruowanej na podstawie wspomnianych wcześniej 4 komponentów składających się na sieroctwo duchowe. Jakość relacji dzieci–rodzice diagnozowano natomiast według Kwestionariusza Pozycji Dziecka w Rodzinie M. Porębskiej oraz wypracowania uczniów na temat „Moja rodzina i Ja” (70 wypracowań). U 11,5% ogółu badanych dzieci stwierdzono występowanie symptomów diagnostycznych dla zjawiska sieroctwa duchowego. Respondenci deklarowali niedostateczny poziom odczuwania miłości ze strony obojga rodziców, dominowało jednak poczucie niewystarczającej miłości matki. W aspekcie uczuć kierowanych przez dzieci do rodziców respondenci w większości deklarowali niski poziom natężenia miłości w stosunku do obojga opiekunów.

Relacje uczuciowe łączące rodziców – tutaj dzieci częściej oceniały natężenie uczuć łączących opiekunów na poziomie niskim. Konkludując, dzieci doświadczające poczucia sieroctwa duchowego odczuwają zbyt niski poziom nasilenia uczucia miłości ze strony matek i jednocześnie nie okazują go ojcom. W ocenie dzieci również więź łącząca ich rodziców charakteryzuje się niezbyt wysokim natężeniem uczuć (Maciarz 1992b: 16–17). Analizy treści wypracowań ujawniły, że cechą charakterystyczną dla rodzin dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego jest brak kontaktu między jej członkami. Respondenci deklarują przede wszystkim poczucie braku zrozumienia i zainteresowania ze strony rodziców. Rodziny

dzieci objętych badaniem cechuje wysoki poziom natężenia konfliktów, które zakłócają kontakty emocjonalne oraz więzi. Jako przyczynę nieporozumień występujących w rodzinie dzieci podają przemęczenie i podenerwowanie rodziców, deficyty finansowe, niedopasowanie charakterów oraz brak obopólnej miłości. Trzecią cechą rodzin dzieci doświadczających poczucia sieroctwa duchowego są nieprawidłowości w zakresie postaw rodzicielskich. Respondenci opisywali rodziców jako nadmiernie rygorystycznych i niekonsekwentnych w działaniach. Charakteryzowani opiekunowie wykazywali również skłonność do podejmowania nietaktownych i aroganckich interwencji w prywatne sprawy ich dzieci, naruszając tym samym ich potrzebę autonomii (Maciarz 1992a: 338–340).

W latach 1997–1998 zjawisko sieroctwa duchowego było przedmiotem studiów M. Weszki z Uniwersytetu Zielonogórskiego. W szeroko zakrojonym badaniu wzięło udział 425 dziewcząt i 400 chłopców w wieku 13–15 lat. Diagnozę poczucia sieroctwa duchowego przeprowadzono według kwestionariusza 30 stwierdzeń odnoszących się do 3 komponentów sieroctwa duchowego: poczucia braku akceptacji emocjonalnej, poczucia braku zrozumienia ze strony rodziców oraz poczucia osamotnienia. Z wyjściowej grupy badanych wyselekcjonowano 71 dzieci, u których stwierdzono doświadczanie sieroctwa duchowego, stanowiły one 8,6% ogółu badanych. W tej grupie dzieci około 50% cechuje niski poziom nasilenia poczucia sieroctwa duchowego, po około 25% przeciętny i niski. Analiza ze względu na płeć respondentów wykazała częstsze odczuwanie sieroctwa duchowego przez chłopców, przy jednoczesnym jego większym natężeniu. Natomiast badanie ze względu na nasilenie doświadczania poszczególnych uwarunkowań składających się na zjawisko sieroctwa duchowego wykazało dominujące znaczenie komponentu braku poczucia zrozumienia (Weszka 1999: 7–9). Respondenci rekrutowani byli z klas VII i VIII szkół podstawowych, tzn. byli w wieku 13–15 lat, czyli w okresie adolescencji. Cechą charakterystyczną tego etapu rozwoju jest kwestionowanie i przeciwstawianie się autorytetowi rodziców (Senejko 2010: 121–122). Wynika to z zadania rozwojowego tego etapu jakim jest ukształtowanie własnej tożsamości na podstawie świadomych i niezależnych wyborów, co wiąże się z odrzuceniem rodzicielskich zakazów, nakazów i oczekiwań (Senejko 2010: 126–127). W tym kontekście istotne jest pytanie czy deklarowane i doświadczane poczucie braku zrozumienia ze strony rodziców stanowi aspekt doświadczanego poczucia sieroctwa duchowego czy też jest wyrazem realizowanego etapu rozwoju?

SKUTKI SIEROCTWA DUCHOWEGO

Analizę konsekwencji doświadczania sieroctwa duchowego podjęła M. Sendyk. Badania przeprowadzono z wykorzystaniem kwestionariusza autorstwa Schaefera i Aronsona – Classroom Behaviour Inventory Preschool to Primary, któ-

ry pozwala na ocenę społecznego funkcjonowania dziecka na poziomie przedszkola i szkoły podstawowej. W rezultacie badań okazało się, że 38,8% badanych dzieci cechują trudności w zakresie przystosowania do warunków szkolnych na poziomie podklinicznym, a 22,4% na poziomie klinicznym. Szczególne trudności w zakresie funkcjonowania indywidualnego generowały takie cechy jak: trudności z koncentracją uwagi, podenerwowanie oraz niski poziom wytrwałości w wykonywaniu zadań. Dzieci te charakteryzowała również mała motywacja do nauki w zakresie podejmowania aktywności intelektualnej, samodzielności w wykonywanych działaniach, wytrwałości oraz zdolności koncentracji uwagi. W zakresie funkcjonowania społecznego dzieci te cechowała obniżona aktywność społeczna na poziomie klasy oraz szkoły. W konsekwencji dzieci doświadczające poczucia sieroctwa duchowego były lokalizowane przez rówieśników z klasy szkolnej w pozycji izolacji (43,2%) i odrzucenia (35,8%) oraz spotykały się z obojętnością emocjonalną (20,9%) lub antypatią (19,4%). Również ich relacje z osobami dorosłymi, z nauczycielami nie miały charakteru pozytywnego. Dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego w kontakcie z nauczycielami doświadczały najczęściej obojętności emocjonalnej (52,25%) lub spotykały się z negatywnym odbiorem (35,8%). Jak wynika z przytoczonych badań, poczucie sieroctwa duchowego skutkuje dysfunkcjami w zakresie umiejętności przystosowania się w ramach nawiązania i utrzymania satysfakcjonujących relacji poza środowiskiem rodzinnym. W związku z powyższym dzieci osierocone duchowo doznają podwójnego okaleczenia emocjonalnego związanego z brakiem poczucia akceptacji i zrozumienia zarówno w środowisku rodzinnym, jak i rówieśniczym (Sendyk 2003: 23–24).

SPOSOBY RADZENIA SOBIE Z SIEROCTWEM DUCHOWYM

Przedmiotem zainteresowania badaczy zjawiska są również sposoby radzenia sobie przez dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego. W 1999 roku K. Gania z Uniwersytetu Śląskiego przeprowadziła badania wśród 210 uczniów z czterech klas szkoły podstawowej, liceum i technikum z Tarnowskich Gór. Z tej grupy wyselekcjonowano dwie równoliczne grupy dzieci (70) i młodzieży (70) doświadczających poczucia sieroctwa duchowego. W kolejnym etapie badania analizie poddano podejmowane przez respondentów sposoby radzenia sobie z doświadczanym osamotnieniem, które zdiagnozowano na podstawie Inwentarza Sposobów Radzenia Sobie z Samotnością (narzędzie skonstruowane w ramach zajęć seminarium magisterskiego) oraz adaptację zmodyfikowanej wersji kwestionariusza CISS (*The Coping Inventory for Stressful Situations*). Uzyskane wyniki opracowano w odniesieniu do sposobów radzenia sobie wyróżnionych w koncepcji kwestionariusza CISS: zachowań skoncentrowanych na zadaniu, emocjach lub unikaniu. Wyniki wykazały, że badane dzieci najczęściej podejmują

strategie zaradczą pod postacią koncentracji na zadaniu (60%). W tym celu dążyły do nawiązania kontaktów rówieśniczych lub analizowały sposoby radzenia sobie wykorzystywane w podobnych sytuacjach. Nieco rzadziej dzieci starały się unikać nieprzyjemnych uczuć i myśli związanych z osamotnieniem (55,7%). W tym celu oglądały telewizję, grały na komputerze lub odrabiały lekcje. Podobne wyniki uzyskano w grupie młodzieży, gdzie 51,4% uczniów koncentrowało się na zadaniu i 61,4% na unikaniu. Istotny jest również fakt, że adoleścenci trzykrotnie częściej niż dzieci młodsze podejmują strategie skoncentrowane na emocjach.

Należy zauważyć, że w dostępnym opisie metodologii badań nie przedstawiono danych na temat procedury doboru grupy dzieci i młodzieży doświadczających poczucia sieroctwa społecznego do prób badawczych. Autorka badań wskazuje na ograniczenia uzyskanych rezultatów z uwagi na niereprezentatywność grupy badawczej i stwierdza brak wyraźnych tendencji pozwalających na określenie stylu radzenia sobie z poczuciem sieroctwa duchowego. Mimo wskazanych ograniczeń, na uwagę zasługuje zdiagnozowany fakt, że badani respondenci rzadko w sytuacji osamotnienia zwracali się po wsparcie do rodziców i rodzeństwa (Gania 2003: 26–27).

ZAKOŃCZENIE

Dzieciństwo w naukach społecznych najczęściej analizowane jest w ujęciu szerokim, jako kategoria społeczno-kulturowa. Zagadnienie dzieciństwa w ujęciu węższym, tzn. jednostkowy świat dziecięcych doświadczeń, znaczeń, wartości, dziecięcy świat przeżywany, bardzo rzadko jest przedmiotem analiz w naukach społecznych, pozostaje co najwyżej polem eksploracji w dziedzinie pedagogiki czy psychologii. Osamotnieniem doświadczanym przez współczesne dzieci zajmują się wyłącznie psychologowie i pedagodzy. W związku z przemianami, którym podlega współczesna rodzina, w tym więzi łączących jej członków, rodzi się pytanie, czy nie ma zagrożenia, że poczucie sieroctwa duchowego będzie cechą charakterystyczną dla etapu dzieciństwa? Jeśli tak, to problem ten zyska zainteresowanie nauk społecznych. Należy zauważyć, że prowadzone dotychczas badania wydają się ujmować sieroctwo duchowe w sposób niepełny. Dotychczasowe wyniki nie pozwalają na ujawnienie złożoności problemu, jakim jest poczucie osamotnienia dziecka wśród najbliższych mu osób. Subiektywne aspekty zjawiska wymagają zastosowania podejścia triangulacyjnego, tzn. połączenie odpowiednio dobranych – biorąc pod uwagę dzieci i młodzież doświadczających problemu – jakościowych i ilościowych metod badawczych. W ten sposób byłoby możliwe poznanie świata dziecięcych przeżyć wewnętrznych wynikających z relacji dziecka z dorosłymi członkami rodziny.

BIBLIOGRAFIA

- Dyczewski L. (1994), *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*, Wyd. KUL, Lublin.
- Gajda J. (2006), *Trzy aspekty samotności jako determinanty stylu życia i uczestnictwa w kulturze*, [w:] P. Domeracki, W. Tyburski (red.), *Zrozumieć samotność. Studium interdyscyplinarne*, Wydawnictwo UMK, Toruń.
- Gajewska G., Wałoszek D. (red.), (2001), *Opuszczenie i osamotnienie dziecka wśród dorosłych*, [w:] *Nowe stulecie dziecka*, Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Zielona Góra.
- Gania K. (2003), *Jak sobie radzą z osamotnieniem w rodzinie dzieci i dorastająca młodzież*, „Małżeństwo i Rodzina”, nr 8.
- Gawęcka M. (2004), *Poczucie osamotnienia dziecka w rodzinie własnej*, Wydawnictwo MADO, Toruń.
- Izdebska J. (2004), *Dziecko osamotnione w rodzinie*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok.
- Jadczak-Szumiło T. (2010), *Znaczenie jakości wczesnej komunikacji Matka-Dziecko dla relacji przywiązania. Wykorzystanie skali Brazeltona do oceny możliwości noworodka w zakresie budowy relacji przywiązania*, <http://www.nbas.edu.pl>. [dostęp].
- Kmieciak-Baran K. (1988), *Poczucie osamotnienia – charakterystyka zjawiska*, „Przegląd Psychologiczny”, nr 4.
- Kozak S. (1986), *Sieroctwo społeczne. Psychologiczna analiza zaburzeń w zachowaniu się wychowanków domów dziecka*, PWN, Warszawa.
- Lopatkowa M. (1983), *Samotność dziecka*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Łuczyński A. (2008), *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcyjnych*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Maciarz A. (1991), *Sieroctwo duchowe dzieci*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 6.
- Maciarz A. (1992a), *Cechy rodzin dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 8.
- Maciarz A. (1992b), *Więzi emocjonalne w rodzinach dzieci osieroconych duchowo*, „Problemy Rodziny”, nr 6.
- Matyjas B. (2006), *Sieroctwo*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. V, Warszawa.
- Pawłowska R., Jundziłł E. (2000), *Pedagogika człowieka samotnego*, Wydawnictwo GWSH, Gdańsk.
- Safian M. (1983), *Osamotnione dzieci. Rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka*, PWN, Warszawa.
- Senejko A. (2010), *Obrona psychologiczna jako narzędzie rozwoju. Na przykładzie adolescencji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Sendyk M. (2003), *Osamotnienie dziecka w rodzinie*, „Małżeństwo i Rodzina”, nr 8.
- Strzembosz A. (1979), *Rozmiary sieroctwa społecznego w świetle orzecznictwa sądów opieki*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa.
- Słaboń-Duda A. (2011), *Wczesna relacja matka-dziecko i jej wpływ na dalszy rozwój emocjonalny dziecka*, „Psychoterapia”, nr 2.
- Szczepański J. (1984), *Sprawy ludzkie*, Czytelnik, Warszawa.
- Szymborska A. (1976), *Sieroctwo społeczne*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Wachowiak A. (2001), *Współczesne problemy socjologii rodziny*, Wydawnictwo AR im. A. Cieszkowskiego, Poznań.
- Weszka M. (1999), *Poczucie sieroctwa duchowego w rodzinie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 5.

Childhood loneliness within the family

Summary

World of children's experiences, meanings, values, emotions is still an unexplored area for social sciences. Particularly interesting are children's experiences of being a member of the modern family. In the literature a lot is written about transformations of the family as a social group, its functions, tasks, risks and emerging alternative entities in the form of non-normative family practices are analyzed. Much is said about the phenomenon of orphanhood also as a consequence of the crisis experienced by the family. In the analysis of the problem of orphanhood attention is primarily placed on social orphanhood as the most visible and verifiable in statistics expressing the number of children living in residential care or foster care family forms. Little is mentioned about emotional orphanhood.

The issue of emotional orphanhood is complex, which makes it extremely difficult study it. Definitions found in the literature are often not unequivocal. Emotional orphanhood can be divided on psychological, spiritual, occult, caused by emigration. Definitions are based on different criteria: emotional rejection, narrowing or lack of realisation of parental functions, temporary disconnection of family members. The common part of them is the fact that every one of them describes a child that lives without satisfying basic emotional needs (love, intimacy, acceptance, understanding) due to weakening or destruction of emotional bonds.

Keywords: orphanhood, spiritual orphanhood, social orphanhood, loneliness, isolation.